

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра біології та методики її викладання

ДИПЛОМНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ГЕРБАРНА СПРАВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»**

Виконала: студентка Biol1-M18z групи
спеціальності 014.05 Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини) за освітньою
програмою «Біологія»

Люба Надія Юріївна

Керівник:

Оптасюк О.М., кандидат біологічних наук, доцент
кафедри біології та методики її викладання

Рецензент:

Григорчук І.Д., кандидат біологічних наук, доцент
кафедри біології та методики її викладання

м. Кам'янець-Подільський – 2019 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ПРО ГЕРБАРІЙ І ГЕРБАРНІ КОЛЕКЦІЇ ТА ІСТОРІЯ ЇХ ВИНИКНЕННЯ.....	6
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ. ТЕХНІКА БЕЗПЕКИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	13
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА ТА ТИПІЗАЦІЯ ГЕРБАРІЇВ	19
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ЗБОРУ ГЕРБАРНИХ МАТЕРІАЛІВ ТА ФОРМУВАННЯ ГЕРБАРНИХ КОЛЕКЦІЙ.....	25
РОЗДІЛ 5. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕРБАРНИХ КОЛЕКЦІЙ УКРАЇНИ.....	48
5.1. Аналіз гербарних колекцій України.....	48
5.2. Огляд гербаріїв наукових та навчальних установ.....	51
5.3. Гербарні колекції ботанічних садів та заповідних територій.....	57
РОЗДІЛ 6. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГЕРБАРНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ..	62
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах зростаючого антропогенного впливу на навколишнє середовище найбільшою загрозою є збіднення біологічного різноманіття, у тому числі фіторізноманіття. Усвідомлюючи цю глобальну проблему, наукова міжнародна спільнота вживає рішучих заходів з охорони природи. Це знайшло своє відображення у ряді міждержавних актів, зокрема в Конвенції ООН зі збереження біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992), у Бернській конвенції (1985), Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995), державних законах України та інших документах. На підставі міжнародних угод та рекомендацій у цій галузі Україна активно розбудовує національну природоохоронну мережу і зосереджує свою діяльність на всебічному збереженні довкілля, його рослинної та тваринної компоненти *in situ* та *ex situ*, на збереженні документальних “свідків” – різноманітних та унікальних представників конкретних флор і фаун. Ефективна охорона рослинного світу, як основи біологічного різноманіття, неможлива без його всебічного вивчення та збереження, а також екологічного виховання населення. Важливу роль тут відіграють гербарні колекції, які відображають фіторізноманіття окремих регіонів, стан його вивченості; вони є надійним джерелом відомостей про географічне поширення видів, їх екологічну приуроченість тощо. Колекції також мають історичну та культурну цінність [5].

Термін гербарій вживається у двоякому контексті і має широке та вузьке значення. У вузькому розумінні гербарій означає колекцію певним чином зібраних, засушених і оформлених рослин. У широкому розумінні гербарій – це наукова установа, яка зберігає та використовує у своїй науковій роботі колекції рослин. Але для того, щоб колекція вважалася гербарієм, вона повинна відповідати певним вимогам, основні з яких – репрезентативність, документованість та правильність оформлення гербарного зразка.

У сучасній ботанічній науці гербарій використовується надзвичайно широко, наприклад, для вивчення морфології рослин, екології, географії тощо. Але перш за все гербарій служить основною базою для систематики рослин. Він таким залишиться, без сумніву, і в майбутньому, не дивлячись на застосування в систематиці рослин сучасних методів дослідження, зокрема молекулярно-генетичних [10].

Гербарний зразок, зібраний для документації однієї роботи, в подальшому може бути вихідним матеріалом і для багатьох інших досліджень. Різноманітність використання, багатофункціональність є важливою рисою гербарного зразка. Зразок, який зберігається, завжди дає можливість перевірити, з чим саме ми маємо справу.

Зростаюча роль Гербаріїв як надійного джерела інформації у дослідженнях біорізноманіття спонукає дедалі уважніше ставитися до проблем функціонування цих установ, збереження, накопичення й наукового опрацювання їхніх фондів, запровадження сучасних технологій для прискореного доступу до необхідної інформації та збереження унікальних історичних колекцій тощо. Гербарні та інші біологічні колекції є основою для вивчення, збереження та раціонального використання рослин, грибів та інших організмів. Вони є науково-інформаційною базою для фундаментальних та прикладних досліджень з дисциплін природничого профілю [1].

Мета роботи – характеристика історичних аспектів та перспектив розвитку гербарної справи в Україні.

Для досягнення мети поставлені наступні **завдання**:

- висвітлити поняття про гербарій і гербарні колекції;
- проаналізувати структуру та типи гербаріїв України;
- охарактеризувати особливості збору і формування гербарних колекцій;
- охарактеризувати гербарні колекції України;
- узагальнити основні перспективи розвитку гербарної справи в Україні.

Об'єкт дослідження – гербарний фонд України

Предмет дослідження – історія та особливості формування гербаріїв, перспективи розвитку гербарної справи в Україні

Методи дослідження – літературний аналіз, спостереження, синтезу, узагальнення.

Наукова новизна одержаних результатів. Здійснено критичний огляд розвитку гербарної справи в Україні. Охарактеризовано історію становлення гербарію, особливості формування різних типів гербарних колекцій України. Сформульовано основні перспективи розвитку гербарної справи в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали, наведені в роботі, можуть використовуватись при викладанні дисциплін ботанічного циклу. Результати досліджень будуть впроваджені в учбовому процесі (лекційний та практичний курси «Основи флористики», «Флора України», «Ботаніка» та ін.) Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та використовуватись при формуванні різних типів гербарних колекцій.

Апробація. Результати досліджень доповідались на звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2019 р.).

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних літературних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи – 74 сторінки, основний зміст викладено на 71 сторінках друкованого тексту. Робота ілюстрована рисунками та додатками.

ВИСНОВКИ

Зростаюча роль Гербаріїв як надійного джерела інформації у дослідженнях біорізноманіття спонукає дедалі уважніше ставитися до проблем функціонування цих установ, збереження, накопичення й наукового опрацювання їхніх фондів, запровадження сучасних технологій для прискореного доступу до необхідної інформації та збереження унікальних історичних колекцій тощо. Гербарні та інші біологічні колекції є основою для вивчення, збереження та раціонального використання рослин, грибів та інших організмів. Вони є науково-інформаційною базою для фундаментальних та прикладних досліджень з дисциплін природничого профілю.

Здійснено критичний огляд розвитку гербарної справи в Україні. Охарактеризовано історію становлення гербарію, особливості формування різних типів гербарних колекцій України. На сьогодні в світі є близько 4000 гербаріїв, з яких 3400 – офіційно зареєстровані Комітетом з реєстрації гербаріїв світу в Нью-Йорку, і включених в *Index Herbariorum*. В залежності від завдань і можливостей, а також характеру проведеної роботи виділяють гербарії: загальні (світові), регіональні, локальні, спеціальні.

Охарактеризовано основні принципи збору та оформлення гербарію. Описані правила збору, засушування та зберігання водоростей, грибів, лишайників, мохів, голонасінних і покритонасінних; особливості гербаризації сукулентних та цибулинних, водних, деревних рослин.

Подано загальну характеристику гербаріїв наукових, навчальних установ, ботанічних садів та заповідних територій України.

Сформульовано основні перспективи розвитку гербарної справи в Україні. Важливим на сучасному етапі є використання *Botanical Research and Herbarium Management System* – систем для ботанічних досліджень та гербарного менеджменту. Необхідним є створення електронної бази даних гербарію, що містить відомості про колекції, які можуть бути використані в науково-

дослідницьких роботах, наприклад для створення списків (чеклістів), анотованих конспектів, написанні «Флор» та «Визначників», з'ясування сучасного поширення видів та змін їх ареалів, відомостей про фенологію рослин тощо. Оцифрування гербарних зразків, продовження роботи з типіфікації гербарних зразків – все це перспективи подальшого розвитку гербаріїв.

Останніми десятиліттями, у світлі нових глобальних викликів, дані гербарних колекцій вважаються головним джерелом надійної інформації про рослинний світ для проведення наукових досліджень у різних галузях природничих наук. Збереження історичних гербарних зібрань та вдосконалення роботи з ними для розширеного доступу та широкого використання їхніх даних у науковому пошуку є одним із важливих завдань сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акулов А.Ю., Леонтьев Д.В. Новые данные о микологических коллекциях конца 18 – середины 19 века из фондов Харьковского университета // Вісник ЛНПУ (біолог. науки). – № 11 (67). – 2003. – С. 64-69.
2. Балашова Н.Б., Тобиас А.В., Гимельбрант Д.Е. Летняя практика по альгологии и микологии в Санкт-Петербургском университете: Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 236 с.
3. Бондарцев А.С., Зингер Р.А. Руководство по сбору высших базидиальных грибов для научного их изучения // Тр. Ботан. ин-та им. В.Л. Комарова АН СССР. – 1950. – Сер. 2, вып. 6. – С. 499–508.
4. Борисова О.В., Царенко П.М. Колекція культур водоростей Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного // Укр. ботан. журн. – 2001. – 58, № 5. – С. 627-632.
5. Вассер С.П., Крицька Л.І. Гербарії України. Сучасний стан, проблеми функціонування та розвитку // Укр. ботан. журн. – 1999. – Т. 56. – № 3. – С. 321-330.
6. Вірменко В.М. Початок вивчення спорових рослин і грибів в УАН // Вісник ЛНПУ (біолог. науки). – № 11 (67). – 2003. – С. 109-111.
7. Гербарий // БСЭ. 3 изд.– Т. 6. – М: Советская энциклопедия, 1971. – С. 350.
8. Гербарії України / Відп. ред. С.П. Вассер. – Київ: Ін-т ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, 1995. – 126 с.
9. Гербарії України. Index Herbariorum Ucrainicum / Редактор-укладач к.б.н. Н.М. Шиян. – Київ, 2011. – 442 с.
10. Гербарій Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України / Ред. Л.І. Крицька, С.Л. Мосякін. – К., 2002. – С. 1–85.

11. Гербарное дело. Справочное руководство / Под ред. Д. Бридсон, Л. Форман. – Русское издание. – Кью, Королевский ботанический сад. 1995. – 341 с.
12. Данилюк І.М. Гербаризація рослин родини Сурегасеае Juss. // Вісник ЛНПУ (біолог. науки). – № 11 (67). – 2003. – С. 98-100.
13. Дудка І.О. Колекціонування грибів та грибоподібних організмів для мікологічного гербарію // Вісник ЛНПУ (біолог. науки). – № 11 (67). – 2003. – С. 78-82.
14. Ена А.В. О гербарии Крымского госагроуниверситета (CSAU) // Вісн. Луганськ. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – № 11 (67). – 2003. – С. 95-98.
15. Кагало О.О. Гербарії України: проблеми сучасного стану, перспектив розвитку і наукового використання // Вісн. Луганськ. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – № 11 (67). – 2003. – С. 114-117.
16. Климишин С.О. Природнича музейна термінологія: Словник-довідник. – Львів, 2003. – 244 с.
17. Кондратюк С.Я., Мартиненко В.Г. Ліхеноіндикація. Посібник. – Київ – Кіровоград; ТОВ «КОД». – 2006. – 260 с.
18. Костіков І.Ю., Новохацька М.А. Альгологічна колекція Київського університету // Вісник ЛНПУ. – № 11 (67). – 2003. – С. 40-43.
19. Кузнецов В.О., Попова О.М., Гетьман І.Л. Нормативно-правові та науково-ботанічні основи функціонування гербаріїв України // Внесок Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова у розвиток світової освіти, науки і техніки. Матеріали наук. конф., 16-18 травня 2007 року. Вип. 1 / Гол. ред. В.А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2007. – С. 104-112.
20. Кучеревський В.В. Науковий гербарій Криворізького ботанічного саду НАН України // Вісник ЛНПУ (біолог. науки). – № 11 (67). – 2003. – С. 17-20.

21. Летние школьные практики по биологии. Методическое пособие. – Сост. А.Б. Шипунов. Под ред. П.Ю. Жмылева. – М.: МЦНМО, 1998. – 198 с.
22. Липшиц С.Ю., Васильченко И.Т. Центральный гербарий СССР. Исторический очерк. – Л.: Наука, 1968. – 141 с.
23. Любінська Л.Г., Федорончук М.М., Шевера М.В. Методичні рекомендації з проведення польової практики. Частина 1. Збір рослин та виготовлення гербарію. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 31 с.
24. Мамчур З.І., Одінцева А.В. Літня навчальна практика з ботаніки: Навчально-методичний посібник для студентів біологічного факультету. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 176 с.
25. Международный кодекс ботанической номенклатуры (Сент-Луисский кодекс), принятый XVI Международным ботаническим конгрессом, Сент-Луис, Миссури, июль-август 1999 г. – СПб.: Изд-во СХПФА, 2001. – 210 с.
26. Павлов В.Н., Барсукова А.В. Гербарий: Руководство по сбору, обработке и хранению коллекций растений. Учеб.-метод. пособие. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 32 с.
27. Попова О.М., Кузнецов В.О., Гетьман І.Л. Нормативно-правова база створення та функціонування гербарних закладів України // Біол. вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2007. – Т. 11, № 1. – С. 41-42.
28. Сичак Н.М. Організаційні засади створення регіональних і локальних гербаріїв // Вісник ЛНПУ (біолог. науки). – № 11 (67). – 2003. – С. 118-121.
29. Скворцов А.К. Гербарий. Пособие по методике и технике. – М.: Наука, 1977. – 199 с.
30. Сюзев П.В. Гербарий. Руководство к собиранию и засушиванию растений для гербария и составлению флористических коллекций. – М.: МОИП, 1949. – 88 с.
31. Учебно-полевая практика по ботанике: Учеб. пособие для биол. спец. вузов / М.М. Старостенкова, М.А. Гуленкова, Л.М. Шафранова, Н.И. Шорина. – М.: Высш. школа, 1990. – 191 с.

- 32.Фундаментальная электронная библиотека «Флора и фауна» // Ресурс
доступу: [www. herba.msu.ru](http://www.herba.msu.ru)
- 33.Ходосовцев О.Є., Загороднюк Н.В., Богдан О.В. Ліхенологічний гербарій
Херсонського державного університету // Вісник ЛНПУ (біолог. науки). –
№ 11 (67). – 2003. – С. 89-93.
- 34.Червона книга України. Рослинний світ / Під заг. ред. Я.П. Дідуха. – К.:
Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
- 35.Чопик В.І., М'якушко Т.Я., Соломаха Т.Д. Гербарій. Історія, створення та
функціонування. – Київ: Фітосоціоцентр, 1999. – 130 с.
- 36.Чорна Г.А. Особливості гербаризації видів гідро- та гідрофітної флори //
Вісник ЛНПУ (біолог. науки). – № 11 (67). – 2003. – С. 75-78.
- 37.Drobnik J. Zielnik i zielnikoznawstwo. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe
PWN, 2007. – 293 с.
- 38.Holmgren P.K., Holmgren N.H., Barnett L.C. Index Herbariorum. – NY, 1990.
– 230 p.